

ΘΕΜΑΤΑ ΛΟΓΟΥ ΚΑΙ ΤΕΧΝΗΣ

ΚΗΠΟΣ ΠΡΙΓΚΗΠΩΝ

ΤΟΥ ΓΙΩΡΓΟΥ ΚΙΤΣΟΠΟΥΛΟΥ

ΓΙΑ ΤΗΝ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗ πεζογραφία ή Θεσσαλονίκη άνοιξε από τὰ 1930 κι' ύστερα έναν δρόμο ξεχωριστό. Ακολουθώντας τὰ ρεύματα τῆς γαλλικῆς ἢ τῆς ἀγγλοσαξονικῆς πρωτοπορίας, οἱ πεζογράφοι τῆς λεγόμενης γενιάς τοῦ 30 ξεφυγαν ἀπὸ τὴν ἠθογραφία καὶ τὸ ἀστικό ἢ τὸ κοσμοπολιτικό μυθιστόρημα, πὺ καλλιέργησαν τότε ἡ ἀθηναϊκὴ σχολή, καὶ ἀποπειράθηκαν νὰ καταγράψουν τὴν περιπέτεια τοῦ ἐσωτερικοῦ ἀνθρώπου, ὅπως τὴν ἀλοκλήρῳσαν κατὰ θαυμαστὸ τρόπο τότε τὰ ξενικὰ πρότυπα.

Ἡ μεταφορὰ τοῦ νέου αὐτοῦ κλίματος πραγματοποιήθηκε ἀνετα, ἐπειδὴ δὲν εἶχε προϋπάρξει στὴ Θεσσαλονίκη μιὰ πεζογραφικὴ παράδοση, καὶ ἐπόμενα κι' ἕνα ἀναγνωστικὸ - ἀγοραστικὸ κοινό, πρὸς τὸ ὁποῖο οἱ πεζογράφοι αὐτοὶ ἀναγκαστικὰ θ' ἀποτεινόνταν. Ἔτσι ὁ ἐσωτερικὸς μονόλογος δὲν ἦταν ἀπατέλεσμα ἐπανάστασης πρὸς τὰ καθιερωμένα, ὅπως συνέβη ἄλλου, ἀλλὰ ἕνα εἶδος αὐτῆς ἀποδοχῆς τῆς ἀπομόνωσης — ἐλευθερίας πὺ παρεῖχε στοὺς συγγραφεῖς ἡ ἔλλειψη ὁποιασδήποτε ἀνταπόκρισης. Ἀφοῦ τὸ περιβάλλον δὲν τοὺς ὑποχρῶνε μετὰ τὰ ἐνδιαφέροντα καὶ τὴ ζήτησή του νὰ δοκιμαστοῦν σὲ καμμιὰ συνέχεια, κι' ἀφοῦ μπορούσαν ἔτσι ἐλεύθερα νὰ διαλέξουν μονάχοι τὴν ἀφετηρία τους, κάμαν ἕνα πηδῆμα πρὸς τὸ ὀλότελο «σύγχρονο» τῆς ἐποχῆς ἐκείνῃς καὶ τοποθέτησαν τὶς βάσεις γιὰ μιὰ πρωτοποριακὴ πεζογραφικὴ παράδοση. Στὰ σαράντα περίπου χρόνια πὺ ἀκολούθησαν ἡ παράδοση αὐτὴ ἔχει δώσει τὰ πρῶτα ἀντιπροσωπευτικὰ ἔργα τῆς ἀλλὰ κι' ἔχει ἐπιβάλει τὴν ἰδιαιτερότητα τῆς καὶ τῆς σημασίας της, ὥστε μετὰ περισσότερὴ ἐμπιστοσύνη νὰ προσανατολιζῶνται πρὸς αὐτὴν καὶ νὰ τὴν ἀκολουθοῦν οἱ νεώτεροι.

Γιατί, καὶ πρέπει νὰ τὸ σημειώσω αὐτὸ τιμητικὰ γιὰ τοὺς πρῶτους πεζογράφους τῆς Θεσσαλονικῆς, κανεὶς τους δὲν θέλησε νὰ καταφύγει στὴν εὐκόλη λύση μιᾶς πρόσμιξης τοῦ ὀλότελου ἀνεῦμας μετὰ τὸ πρῶτο μέρος, ὥστε νὰ ἐπιβίουν ἐμμεση ἐπάφῃ μετὰ ἕνα σχετικὰ ὑπολογισμὸ ἀναγνωστικὸ κοινό. Ἀπλῶς στὴν πρωτεύουσα οἱ λογοτεχνικοὶ κύκλοι ἐξεπλάγησαν ἀπὸ τὸ τάλμημα,

κῆς γενιάς τοῦ 30 δοξάστηκαν ἀποκρύπτοντας ζηλότυπα τὸ πρότυπό τους, τόσο πὺ κι' οἱ ἴδιοι ξεχώσαν τὴν ὑπερῆ του, κι' ἀπόρησαν μάλιστα δταν ὁ Ἄντρέ Ζιντ πήρε τὸ βραβεῖο Νάμπελ, γιὰτὶ ἀδίκηθηκαν αὐτοὶ! Στὴν ἄλλη περίπτωση, πὺ ὁ δάσκαλος δὲν ἀποκρύπτεται ἀλλὰ ἡ προὔπαρξη καὶ παρουσία του ἀναφέρεται καὶ τιμᾶται — ποῖδ τὸ τρωτό;

Διόλου δὲν μετὰ ξένης ἡ χρησιμοποίηση τῆς φιλικνερικῆς ἐκφραστικῆς στὸ μυθιστόρημα «Κῆπος τῶν πριγκίπων» τοῦ κ. Ν. Μπακόλα. Ἰδιαιτέρως μάλιστα ἐκτιμῶ τὸν συμπολίτη συγγραφέα πὺ δὲν δοκίμασε νὰ μᾶς ἀποκρύψει αὐτὴ τὴ σχέση του μετὰ τὸ ξένο πρότυπο, ὥστε νὰ μπορούμε νὰ μιλάμε γι' αὐτὴν τώρα ἐλεύθερα, προσθέτοντας πῶς ἡ ἐξατομίκευση τοῦ πεζογραφικοῦ ὅφους εἶναι ἀποτέλεσμα ἔργου κι' ὄχι ἐπιφώτισης. Καὶ τὸ ἴδιο μπορῶ νὰ προσθέσω γιὰ τὴν χρησιμοποίηση τοῦ ἀρχαίου πρότυπου — τοῦ μύθου τῶν Ἀτρειδῶν — ὡς ἐπίκεντρο τῆς ἱστορίας πὺ μᾶς διηγεῖται ὁ συγγραφέας τοῦ «Κῆπου τῶν πριγκίπων». Σημᾶσία δὲν ἔχει ἂν ὁ μῦθος πὺ θὰ διαλέξουμε εἶναι πρωτότυπος. Κατὰ βάση δὲν ὑπάρχει κανένας πρωτότυπος μῦθος. Σημᾶσία ἔχει ἂν ὁ μῦθος πὺ διηγούμαστε διαφοροποιεῖται, μετὰ τὶς ὁποιες μικρῆς ἢ μεγάλης προσθήκες μας, ὥστε νὰ ξαναζωντανεύει καὶ νὰ γίνεται αὐτόνομος ἔστω καὶ σὲ λίγες μόνο σελίδες, ἢ καὶ γραμμῆς.

Γιὰ τὸν ἀναγνώστη τοῦ μυθιστορήματος τοῦ κ. Ν. Μπακόλα, ἡ ἀναφορὰ στὸν μῦθο τῶν Ἀτρειδῶν, εἶναι, κατὰ τὴ γνώμη μου, μιὰ ἀκόμη παραχώρηση τοῦ συγγραφέα πὺ φανερώνει καὶ τάλμη ἀλλὰ καὶ τιμιότητα. Θὰ μπορούσε νὰ μεταβάλει τὰ δυνάμια, νὰ περιπλέξει περισσότερο τὶς καταστάσεις, σύμφωνα μετὰ τὸ τρέχον ἀτυνομικὸ δελτίο νὰ προχωρήσει σὲ ὑπερβολές πὺ τόσο κατάντησαν τοῦ συμφύου, νὰ μᾶς ἐντυπωσιάσει ἀποκρύπτοντας ἡ ὑποβόλονται, ἀντὶ ν' ἀναφέρεται καὶ νὰ παραλλάξει κάπὶ πολὺ γνώριμο σ' ἄλλους μας. Θὰ μπορούσε ἔπισης νὰ κάμει ὄχι καὶ κάποιος ἄλλος νεός, ἔξ Ἀθηνῶν αὐτός, πὺ χρησιμοποίησε τὸν ἴδιο μῦθο, γιὰ νὰ πολιτικο-

κάποιο κριτικό λογοτεχνικών περιοδικών το ὑποδέχθηκαν με συγκρατημένη καταπόνηση, όμως ὅστε κι' ἔτσι ἡ ἀπόσταση ἀπὸ τὸ παλαιόηθιο ἀναγνωστικὸ κοινὸ — τὸ ὅποιο καὶ ὅσο — δὲν μειώθηκε. Κι' ἡ πεζογραφία τῆς Θεσσαλονίκης ἐξακολουθοῦσε τὰ πρῶτα δέκα μεταπολεμικὰ χρόνια τὸν μονόλογο τῆς, με πολλοὺς ἐπινοήσιμους πάντοτε, ἀλλὰ χωρὶς τὴν πλατύτερη ἐκείνη ἀπήχηση, ποὺ θὰ πρόσμενε κανεὶς σὰν ἀνταπόδοση σὲ μιὰ τόσο ἀξιόλογη ἐπίδοση καὶ σημαντικὴ προσφορά.

Πρὶν ἀπὸ μιὰ δεκαετία μάλιστα ἔφτασε στιγμὴ ποὺ ἐπέτρεψε τὴν ἐντύπωση πᾶς τὸ ἀνανεωτικὸ ἐκείνο κίνημα τῆς γενιάς τοῦ 30, δὲν θὰ εἶχε συνεχιστέ. Ἐνῶ στὴν ποίηση διαπιστωνόταν εὐκόλα μιὰ σύμπτωση ὕψους με τὴν πρωτοπορικὴ προσφορά τῆς πρωτεύουσας, ἡ πεζογραφία ἔπαυε ξαφνικὰ νὰ παρουσιάζῃ στὴ Θεσσαλονικὴ τὸς νεότερους συγγραφεὶς τῆς παράδοσης ποὺ ἀνάφερα. Θυμῶμαι πῶς σὲ σχετικὸ σημεῖωμά μου εἶχα ἐπισημάνει τότε τὸν κίνδυνο μιᾶς διακοπῆς, εἶχα ὅμως ἐκφράσει καὶ τὴν ἐλπίδα πῶς ἡ σιωπὴ ἐκείνη ποὺ μᾶς ἀνησυχούσε ἔλαυ ἦταν προσωρινὴ καὶ πᾶς μελλοντικὰ θὰ παρουσιάζονταν τὰ ἔργα τῶν νέων μας πεζογράφων, ποὺ θ' ἀλλάζαν τὶς ἀπαισιοδοξίες προοπτικῆς. Ἡ ἐλπίδα μου ἐκείνη δὲν διαψεύστηκε. Εἶναι τώρα πέντε περίπου χρόνια ποὺ με ξεχωριστὴ χαρὰ διαβάω τὰ διηγήματα καὶ τὰ μυθιστορήματα τῶν νέων μας αὐτῶν πεζογράφων καὶ διακρίνω σὲ ὅλα τὸς τῆς ἀναίτητη τῆς ἀνανεωτικῆς προσθήκης, τὴν ἐρδωδέση σὲ κἀτὶ οὐσιαστικώτερο, ἔσαν κανόνα περισυλλογῆς, ποὺ διατηρεῖ τὴν ἔκφραση μακριὰ ἀπὸ ἀνεύθυνους, ἄνισους καὶ μοιραῖα ἀπολυθίνους πειραματισμούς. Σὲ ὅτι γράφουν οἱ νέοι αὐτοὶ πεζογράφοι μὲς ἀποκαλύπτεται μιὰ τάση πρὸς τὸ διακλιθεῖν ἐκ' ἀδιόφορο ἢ ἡ τάση αὐτὴ δὲν πραγματοποιεῖται ἄλλοτε, σὲ καμμιά ἀπὸ τὶς προσφορῆς τοὺς δὲν συνέθηκε ὡς τώρα ν' ἀποτύχουν ἀνεανικῶς. Τοῦτο φανερώνει, νομίζω, τὴ συνείδηση μιᾶς εὐθύνης σὲ κείνο ποὺ ἔφαρα πιά προὔπαρχει, μιὰ ἀναμέτρησὴ μ' αὐτὸ, κι' ἀκόμη μιὰ φιλότιμη προσπάθεια γιὰ νὰ τὸ ξεπεράσουν καὶ νὰ δώσουν κἀτ καλύτερο.

ΠΡΙΝ ΑΠὸ ΔΥΟ ΧΡΟΝΙΑ διαβάζοντας μιὰν ἀπόδοσι ἀπὸ ἑλληνικὰ τοῦ μυθιστορήματος τοῦ Οὐίλιαμ Φῶλκνερ «Ἡ βουὴ καὶ τὸ πάθος», ἀπὸ τὸν κ. Ν. Μπακόλα, διακρίνω πόσο μέγα στὴν ἀπόδοσὴ τοῦ αὐτοῦ ὁ συμπλοκίτης μας πεζογράφος εἶχε κατορθώσει νὰ συλλάβῃ τὸ ἰδιαιτέρο ἐκείνο τοῦ ὕψους τοῦ μεγάλου Ἀμερικανοῦ συγγραφέα. Κι' ὅδῶλά μου θυμήθηκα πᾶς τριάντα πέντε χρόνια πρὶν, ἕνας γνωστὸς σήμερα πεζογράφος τῆς Θεσσαλονίκης, ἔχοντας ἀκριβῶς με τὸν ἴδιον τρόπο συλλαβεῖ τὸ μυθικὸ τοῦ ὕψους ἐνὸς ἄλλου μεγάλου Εὐρωπαίου συγγραφέα, προχώρησε σὲ μιὰ καλλιέργεια καὶ ἐξατομίκευση αὐτῆς τῆς σύλληψης. Πιστεύοντας λοιπὸν πῶς μιὰ ἐπιτυχημένη μαθητεία κοντὰ σ' ἕνα δάσκαλο εἶναι κἀτὶ ποὺ κανεὶς δὲν πρέπει ἀσχετάστα νὰ τὸ παραβλέπῃ, καὶ ξέροντας πόσο ἡ νεώτερη ποίησός μας, ὅσο καὶ ἡ πεζογραφία μας φανερώνει — εἶτε τὸ θέλωμε, εἶτε ὄχι — τὴν προὔπαρξη ἐνὸς πρότυπου, εἶπα πῶς ὁ κ. Ν. Μπακόλας κατακτώντας με μῆχος προσωπικὰ τὸ ἰδιαιτέρο τῆς φιλανθρωπικῆς ἐκφραστικῆς, εἶχε πιά σὲ χεῖρα τοῦ ἕνα μέσο γιὰ νὰ δώσει κἀτ δικὸ του, ξεκινώντας καὶ προχωρώντας με τὸν ἴδιον τρόπο ποὺ ξεκίνησαν καὶ προχώρησαν, καθὼς ἀνάφερα, καὶ οἱ ἄλλοι Θεσσαλονικεῖς πεζογράφοι πρὶν ἀπ' αὐτόν. Καὶ γιὰτὶ ὄχι, ἀλλωστως; Ἄλλο εἶναι ἡ ἐπίμηση ἀπὸ πληροφόρηση, κι' ἄλλο ἡ ἐπικαρπία τῆς μαθητείας. Στὴν πρώτῃ περίπτωση, τόσοι καὶ τόσοι μεγάλοι πεζογράφοι μιᾶς ἀθηναϊ-

λογίση ἀτυχῶς. Καμμιά τέτοιου εἴδους πτώση στὴν περίπτωση τοῦ «Κήφου τῶν πριγκίπων», οὔτε κἀν ἡ μεγαλεπήβολη ἐκείνη πρόθεση νὰ δοθῇ ἡ «ἐξήγησις» τῶν ἱστορομένων, οὔτε κἀν ἡ ρεαλιστικὴ ἐκείνη προοδευτικότητα νὰ ἀποκαλυφθῇ ἡ «ἀλήθεια». Ἐδῶ ὁ μῦθος εἶναι ἕνα ἐκ τῶν ἔξω φαινομένων, ἕνας κανόνας περιριστικῆς τῆς φαντασίας, ἕνας κρῖκος συνδυετικός ποὺ ἐπιτρέπει νὰ παραδίδουμε τὰ γνωστὰ καὶ κύρια καὶ νὰ ἐκταθούμε σὲ λεπτομέρειες, ποὺ ἔχουν σχέση μετ' αὐτὰ καὶ προσωπικῆς καταστάσεως.

Αὐτῆς οἱ λεπτομέρειες εἶναι καὶ ὅτι διατηρεῖ τὸ ἐνδιαφέρον τοῦ ἀναγνώστη. Μπαίτουν μέσα στὴν ἀτέρμονη φράση σὰν παρένθεση, σὰν ὑπαινιγμὸς, καὶ τῆς δίνουν ξεφωκικὰ ἄλλο βάρος, ἄλλη σημασία, ἄλλο χρῶμα. Δὲν μᾶς ἐνδιαφέρει, τὸ διαπιστικὸν περὶν ὅτι ἀπὸ σελίδα σὲ σελίδα, ἂν ἡ Κλυταιμῆστρα ἔκαμε ἔτσι ἢ ἀλλιῶς, ἂν ὁ Αἰγίσθος εἶχε δικαιολογίες γιὰ νὰ σκοτώσῃ τὸν Ἀγαμέμνονα, ἢ ἂν ὁ Ὀρέστης πέθανε κλεισμένος στὸ πρελοκομεῖο. Ἐκείνο ποὺ διατηρεῖ τὴν προσοχὴ μας, ποὺ μᾶς γοητεύει μάλιστα, εἶναι μιὰ ἀδιόκοπη συσώρευση πραγμάτων, καταστάσεων, φράσεων ποὺ θγαίνουν ἀπὸ τὴν καθημερινότητά ὅσο κι' ἀπὸ τὸ ὑποσυνείδητο, στιγμῶν ἀπὸ τὴ ζωὴ καὶ τὰ ὄνειρα τοῦ καθενὸς μας, χωρὶς μὲν ποὺ διατηροῦνται φευγαλέα στὴ μνήμη μας καὶ ποὺ ξενασθρίσκουν μέσα στὶς γραμμῆς τοῦ διβλίου τὴν λαμπρότητά τους — γιὰ μιὰ στιγμὴ, πρὶν νὰ διαλυθῶν στὸ φευγαλέο καὶ πάλι — τοπιῶν ποὺ σημεῖωνε τὸ καθημερινὸ πέρασμά μας ἀπὸ τὸ φῶς στὸ σκοτάδι. Ἰχνη, ἄπειρα ἴχνη ἀπὸ τὸ πέρασμα στὴ ζωὴ τοῦ καθενὸς μας, ἀναδύονται μέσα στοὺς μονολόγους τῶν προσώπων τοῦ μυθιστορήματος, πλησιάζοντας μας στὴ ψυχὴ τοῦ χρόνου καὶ ὄχι στὴν ψυχολογία προσώπων ποὺ δὲν μᾶς συγκινούν, γιὰτὶ οὕτε τὸν συγγραφέα ἄμεσα ἐνδιαφέρουν, οὔτε καὶ τὰ χρησιμοποιοῖ γιὰ νὰ μᾶς τὰ γνωρίσῃ, ὅπως συνθίζονταν ἄλλοτε.

Νομίζω πᾶς ἡ ἔννοια τοῦ χρόνου, ὅπως μᾶς τὴν παρουσιάζει στὸ μυθιστορήμα τοῦ κ. Ν. Μπακόλας, ξεφεύγοντας ἀπὸ τὴν φιλολογικὴ ἀνάληψη καὶ τὶς ἰδεαλιστικῆς παρερμηνείες, ἀποκτᾶ στὶς σελίδες τοῦ διβλίου τὸ κυριαρχικὸ ἐκείνο βάρος, ποὺ συμπλέκει τὴν ἐγρήγορη μετ' ὁ νεῖρο ποὺ συνδυάζει τὸ στιγμιαῖο μετ' ὁ διαρκές, ποὺ ταυτίζει τὴν λογικὴ μετ' ὁ παραλογισμὸς, καὶ τὴν εἰκόνα τοῦ γίγνωσθαι μετ' ὁ ἄγνωστο τοῦ θανάτου. Καὶ ὅλα αὐτὰ δίχως, καμμιά ἐπεξήγησι, δίχως τὴν προσθήκη τῆς «εἰδέας», ἢ τῆς σκοπιμότητος τοῦ κοινωνικοῦ ἢ ὅποιου ἄλλου «πιστεύω», δίχως τὴν ἐπίδειξη τῆς ὀφελιμότητος, τῆς σημαντικότητος. Μένουμε διαρκῶς με τὴν ἐντύπωση πῶς μᾶς φανερώναται ἡ ζωὴ ἐνὸς κόσμου ὁλόκληρου, χωρὶς νὰ μπορούμε νὰ ποῦμε πῶς ἡ στιγμὴ αὐτὴ ἀνήκει στὸ ἕνα ἢ τὸ ἄλλο πρόσωπο αὐτοῦ τοῦ κόσμου, ἀλλὰ μάλλον πῶς μπορεῖ νὰ ἀνήκει καὶ στὸ ἕνα, ἀλλὰ καὶ στὸ ἄλλο, ἐναλλάξ. Καὶ ἡ γνωριμία μας μετ' ὁν κόσμο αὐτὸν δὲν εἶναι γνωριμία συναισθημάτων, εἶναι μιὰ γνωριμία ἄφης, ἐπιμονῆς φηλόφησης κάποτε ὅπως ἐκείνη ποὺ ἄφηγε στὶς ἔκρες τῶν δακτύλων τὸ ἀίσθημα τῆς σκόνης τοῦ ἀπειροστοῦ, τοῦ ἀσήμαντου. Κι' εἶναι τοῦτο, καθὼς πιστεύω, ἕνα κέρδος — μεγάλο ἢ μικρὸ δὲν σημαίνει — ἕνα κέρδος οὐσίας, πέρα ἀπ' ὅσα ἡ ἀπαισιοδοξία ἢ ἡ αἰσιοδοξία τῶν φιλολογικῶν δραματισμῶν καὶ φαντασιώσεων προγραμματίζει καὶ σχεδιάζει, ἕνα κέρδος ποὺ οὐ προσφέρεται καὶ τοῦ προσφέρεται καὶ σὺ γιὰ νὰ ὑπάρξῃ, εἶναι μιὰ δυνατότητα ἐπαφῆς στενότερης ποὺ ξεπερνᾶ τὴν καθιερωμένη σχέση ἀναγνώστη καὶ συγγραφέα.